

ББК ТЗ (4УКР55 626 «1943-1964»)-28

ОБ'ЄМИ ТА НАПРЯМКИ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА НА ДОНБАСІ ПЕРІОДУ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ ТА «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»*Л. О. Краснопорова***АНОТАЦІЯ**

У статті, на основі аналізу широкої групи джерел, зроблено характеристику обсягів та напрямків житлового будівництва на Донбасі, в період з 1943р. по 1964 р. Автор дає оцінку державній політиці Радянського Союзу відносно векторів будівництва осель в Донецькій та Луганській областях.

Ключові слова: житлове будівництво, індивідуальне житлове будівництво, кооперативне будівництво, відомче житло, усупільнений житловий фонд, об'єми будівництва, Донбас, післявоєнна відбудова, «хрущовська відлига».

Прагнення до улаштування власної оселі є природною потребою людини. Житлове питання в усі часи було «на порядку денному» у суспільстві. Це призводило до зміни підходів та методів у вирішенні цієї проблеми. Саме цим визначається актуальність дослідження в історичному контексті будівництва домівок.

Показовим періодом в СРСР, щодо спроби розв'язання житлової проблеми є 1943-1964 рр., адже саме у цей час країна пройшла складний шлях від руїн та звалищ до облаштованих будинків, від існування в землянках і бараках до проживання у власних домівках. Донбас, у цьому сенсі, був показовим регіоном і у всесоюзному, і в республіканському масштабі. Якраз тут склалися унікальні історичні, економічні, демографічні умови відбудови та розвитку житлобудівельної галузі, а питання напрямків зведення осель, як не можна краще демонструє політику держави та конкретні можливості країни в цій сфері. Вивчення та характеристика різних векторів державного будівництва житла дає змогу більш детально висвітлити дії владної верхівки відносно покращення рівня життя населення та проаналізувати особливості розвитку Донецького краю.

Історіографічна складова проблеми представлена науковими розвідками дослідників. Зокрема, певною мірою питання висвітлюється в роботах донецьких істориків - А. С. Бобровського, В. М. Нікольського [1], М. С. Герасимової [2], К. В. Кузіної, З. Г. Лихолобової [3], А. О. Саржана [4], О. В. Броваря [5]. Означена проблема в цих роботах вивчається в контексті різних питань, які суміжно відносяться до теми. Отже, питання не було предметом окремого дослідження.

Джерельну базу дослідження складають опубліковані рішення партійних та владних органів СРСР, матеріали Державних архівів Донецької та Луганської областей і Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (м. Київ), а також статистичні матеріали економічного розвитку Донеччини та Луганщини.

Хронологічні межі роботи – 1943-1964 рр. Нижня дата пов'язана з визволенням Донбасу від німецької окупації та початком періоду відбудови народного господарства. Верхня межа – це рік завершення правління М. С. Хрущова, зміна політичної еліти в державі та поворот у політиці житлобудівництва.

Метою роботи є характеристика напрямків та обсягів житлового будівництва на Донбасі у період 1943-1964 рр.

Основним джерелом для дослідження обсягів будівництва помешкань в Донбасі є опубліковані та неопубліковані статистичні матеріали. Одразу потрібно оговоритись, що це досить приблизні та умовні цифри, які відображають лише основні тенденції.

Зазвичай в опублікованих джерелах цифри значно більші ніж в звітах, що зберігаються в архівах [6]. Це пов'язано з численними фактами приписок. Показовим є приклад Будуправління №2 тресту «Донецькжитлобуд», яке у телеграфній звітності за квітень 1963 р. показало введення в дію житла 2607 кв. м, при цьому ця цифра дорівнювала нулю [7].

Зведення осель в країні здійснювалось на основі п'ятирічних планів розвитку народного господарства. За даними Держплану Ради Міністрів УРСР, загальний об'єм житлового будівництва по містах і робочим селищам Української республіки на 1948-1950 рр. визначався у розмірі 13,5 млн. кв. м. При цьому, основна частина цього будівництва припадала на Донбас, Дніпропетровську, Запорізьку та Харківську області. На республіканській раді архітекторів 1948 р. робилося уточнення, що успішний хід зведення осель в означених областях вирішуватиме виконання плану житлового будівництва в цілому по УРСР [8]. З наведеної нижче таблиці [Таблиця 1] можна зробити висновок, що 72,8 % планів спорудження осель припадало саме на промислово розвинені регіони республіки.

Таблиця 1.

План житлового будівництва в УРСР на 1948-1950 рр. [9].

Область	План (тис кв.м)	Відсоткове співвідношення до усього об'єму по УРСР (%)
Сталінська	4.056	30
Ворошиловградська	1.920	14,5
Дніпропетровська	1.865	13,8
Запорізька	1.016	7,3
Харківська	1.003	7,2
УРСР	13.500	100

Показовим є те, що плани будівництва домівок на Донбасі склали майже 45% загальноукраїнського об'єму. Протягом 1943-1964 рр. ця тенденція не змінилась [Таблиця 2].

Таблиця 2.

План державного житлового будівництва по введенню в експлуатацію житлових будинків на 1956-1960 рр. [10].

Область	План (тис кв.м)	Відсоткове співвідношення до усього об'єму по УРСР (%)
Сталінська	8.349	28,3
Ворошиловградська	4.581	15,5
Дніпропетровська	3.191	10,8
Запорізька	1.306	4,4
Харківська	1.745	5,9
УРСР	29.500	100

Незважаючи на те, що по інших областях розміри планів зменшувались, Донеччина та Луганщина були пріоритетними регіонами в житлобудівництві. Пояснити

це більшою населеністю краю не можна, адже за даними Статистичного управління Української РСР, на 1 квітня 1956 р. населення Донбасу складало 15% від усіх мешканців УРСР [11]. При цьому, важливо відзначити, що житлова ситуація в регіоні, незважаючи на нестачу осель, не була найгіршою, якщо порівнювати з іншими промисловими районами [Таблиця 3]. Навпаки, стан був приблизно однаковим, і в Донецькій області відсоток житлової площі в жилбудинках був найбільший серед означених областей – 96%.

Таблиця 3.
Міський усупільнений житловий фонд на 1 січня 1951 р. по містах і селищах
(у кв. м) [12].

	Увесь житловий фонд	Житлові будинки	Бараки	Житлова площа в нежилых приміщеннях
Всього по УРСР	33.299.781	31.671.236	1.045.891	582.654
Ворошиловградська	2.774.667	2.664.166	88.407	24.794
Сталінська	5.619.862	5.375.866	210.355	33.641
Дніпропетровська	2.807.790	2.602.727	175.377	29.686
Запорізька	1.113.308	904.551	199.521	9.236
Харківська	3.014.002	2.855.912	108.406	49.684

В регіоні, одразу після війни, швидкими темпами відновлювалась, а потім форсовано розвивалась промисловість. Цей процес потребував великої кількості кадрів. Так, в роки четвертої п'ятирічки через систему організованого набору на шахти Донбасу щороку приїздили 20 - 50 тис. робітників [13]. Після звільнення Донбасу від німецької окупації, 26 жовтня 1943 р. було видано постанову Державного комітету оборони «Про першочергові заходи по відновленню вугільної промисловості Донецького басейну» [14]. В ній зазначалось, що Донбас – один з найважливіших промислових і вугільних районів країни. В документі, крім великої мобілізації робітників, зокрема, йшлося про зобов'язання Наркомвугілля забезпечити працівників жилплощею. Усе це вплинуло на масштаби післявоєнного будівництва на Донбасі.

Усе збудоване житло в країні, загалом, та на Донбасі, зокрема, будувалось за різними напрямками.

В офіційних документах фігурують такі групи житлового фонду: усупільнений (той, що перебував у розпорядженні міністерств та відомств, місцевих рад, кооперативних та громадських організацій) та індивідуальний (перебував у особистій власності громадян) [15]. Усе побудоване в СРСР житло у період з 1943 р. до 1964 р. за джерелом фінансування можна розділити на дві основні категорії: споруджене за рахунок держави та зведене з залученням або повністю за кошти населення. Керуючись цим, можна констатувати, що відбудова, а пізніше й будівництво житла в Донецькій та Ворошиловградській областях велося за трьома основними напрямками: за рахунок наркоматів і відомств, місцевими радами та індивідуальними забудовниками. Пізніше, з кінця 1950-х - початку 1960-х рр. було взято курс на впровадження кооперативного житлового будівництва, яке передбачало використання фінансів населення та кредитування з боку держави. З наступної таблиці можна прослідкувати динаміку кількісних змін житлового фонду [Таблиця 4]. Збільшення будівництва співпадає з державним курсом відносно розширення масштабів зведення помешкань.

Таблиця 4.

Житловий фонд у містах і селищах міського типу (тис. кв. м) [16].

Рік	Групи житлового фонду	УРСР	Ворошиловградська область	Донецька область
1940	Увесь житловий фонд	96955,4	9440,4	17106,9
	У*	48901,5	3850,3	8103,2
	ОВ	48053,9	5590,1	9003,7
1.05.1945	Увесь житловий фонд	68155,7	6171,9	11026,3
	У	33602,6	2347,9	4809,8
	ОВ	34553,1	3824,0	6216,5
1950	Увесь житловий фонд	101890,0	9015,2	16903,8
	У	53702,4	3926,1	7589,3
	ОВ	48187,6	5089,1	9314,5
1960	Увесь житловий фонд	203702,0	21433,4	39567,8
	У	101896,0	9812,8	19621,8
	ОВ	101806,0	11620,6	19946,0
1962	Увесь житловий фонд	226344,0	23154,4	44691,7
	У	116477,0	10918,9	23136,5
	ОВ	109867,0	12235,5	21555,2
1964	Увесь житловий фонд	248093,0	25298,2	48350,2
	У	131079,0	12480,6	25759,1
	ОВ	117014,0	12817,6	22591,1

* У – усупільнений житловий фонд; ОВ – житловий фонд, який знаходиться в особистій власності громадян

З наступної таблиці видно, як на Донбасі пропорційно змінювалися напрямки житлобудівництва [Таблиця 5].

Таблиця 5.

Динаміка і склад житлового фонду УРСР та Донбасу в містах та СМТ (у відсотках до усього жилфонду) [17].

	1940 р.		1.05.1945 р.		1950 р.		1960 р.		1965 р.	
	У**	І	У	І	У	І	У	І	У	І
УРСР	50,4	49,6	49,3	50,7	52,7	47,3	50,0	50,0	53,5	46,5
Ворошиловградська обл.	40,7	59,3	38	62	43,5	56,6	45,7	54,3	50,3	49,7
Донецька обл.	47,4	52,6	43,6	56,4	44,9	55,1	49,6	50,4	53,9	46,1

** У – усупільнений житловий фонд; І – індивідуальний житловий фонд

За період 1943-1964 рр. співвідношення кількості усупільненого та індивідуального житлового фонду в регіоні змінювалося. Ситуація на Донбасі, при цьому, явно відрізнялась від загальноукраїнської тенденції. Якщо в УРСР протягом 1940-1965 рр. усупільнений та індивідуальний жилфонди пропорційно виглядали, приблизно, порівну, то на Донеччині та Луганщині був явний переки в сторону індивідуальної забудови. Причому ця тенденція змінилась лише до середини 1960-х років. Цей процес можна пояснити, в першу чергу, промисловою специфікою регіону,

тому що тут, навколо підприємств та шахт, будувались робочі селища, на яких переважала одноповерхова забудова коштом населення. Це відбувалось часто тому, що звичайною була практика, коли промислові об'єкти вводились в експлуатацію, а житло для робітників ще не було зведене [18]. Можна виділити й інші передумови такого процесу.

Одразу після звільнення території Донбасу від окупації німецькими військами, у 1943 р., постала потреба у швидкому відновленні житлового фонду. Бої на території Донбасу та майже дворічна окупація під час Великої Вітчизняної війни вкрай негативно вплинули на житловий фонд краю. За цей період було зруйновано більше половини осель мешканців Донецької та Луганської областей [19]. У регіон направлялась велика кількість робітників для відновлення промисловості, які теж потребували домівок. Нестача помешкань для місцевих жителів та приплив нових людей, створювали ситуацію підвищеної потреби у житлі на Донбасі. Держава не могла повністю забезпечити відбудову та будівництво осель, тому розпочалось усіляке заохочення та підтримка забудовників, які власноруч зводили собі помешкання.

Починаючи з 1943 р. видавались постанови про відбудову жител та розвиток напрямку індивідуальної забудови. В постанові про відновлення вугільної промисловості Донбасу детально характеризувались необхідні дії по відновленню галузі, а потім окремим пунктом виділялись заходи, щодо зведення домівок. Наркомвугілля на індивідуальне житлове будівництво виділялась конкретна сума для кредиту в розмірі 15 млн. карб. Було встановлено, що робітникам шахт мають видавати позики до 10 тис. карб., у тому числі 50 % без необхідності повернення, за рахунок держбюджету, з терміном погашення 7 років. Сталінський та Ворошиловградський облвиконкоми зобов'язувались надавати допомогу будівельними матеріалами для відновлення та будівництва індивідуальних жител [20]. Для розвитку індивідуального житлового будівництва забудовники заохочувались шляхом позик, пільг та звільненням від сплати земельної ренти та податків за будівлі [21]. При цьому Комітет по справах архітектури при Раднаркомі СРСР мав видати типові проекти для жилих будинків з урахуванням кліматичних особливостей та видів будматеріалів. До 1950 р. були прийняті і інші постанови, які регламентували хід індивідуального житлового будівництва. Так, забудовникам виділялись земельні ділянки, для зведення будинків в один - два поверхи, з числом кімнат від однієї до п'яти. Наділи розподілялись у межах наступних норм: 300 - 600 кв. м. – у містах, 700 - 1200 кв. м – поза містами. Озеленення та благоустрій покладались на власників домівок [22]. Забудовникам мали допомагати автотранспортом, будівельними матеріалами. При цьому, централізація процесу призводила до незадовільних наслідків. Наведемо приклади частих порушень будівельного законодавства це – зведення осель зі зменшенням розмірів зовнішніх стін, не витримання внутрішнього планування, заміна основних конструктивних елементів, порушення строків будівництва, неповне оформлення технічної документації [23]. Крім цього існували проблеми щодо розподілу коштів на кредити серед населення. Сутність полягала у тому, що фінанси розподілялись без урахування фактичної наявності забудовників. Це призводило до того, що в одних районах людям відмовляли у наданні позик через недостаток грошей у банках, а в інших – залишалися недооформленими тисячі рублів [24]. Індивідуальне зведення осель було також пов'язане і з такими проблемами, як самовільна забудова та торгівля ділянками [25].

Крім зовнішніх проблем були і внутрішні. Так, зазвичай житлові масиви були погано електрифіковані та мали слабку мережу водопостачання [26]. У районах індивідуальної забудови не завжди передбачались місця для будівництва шкіл, підприємств побутового обслуговування і т. п. [27].

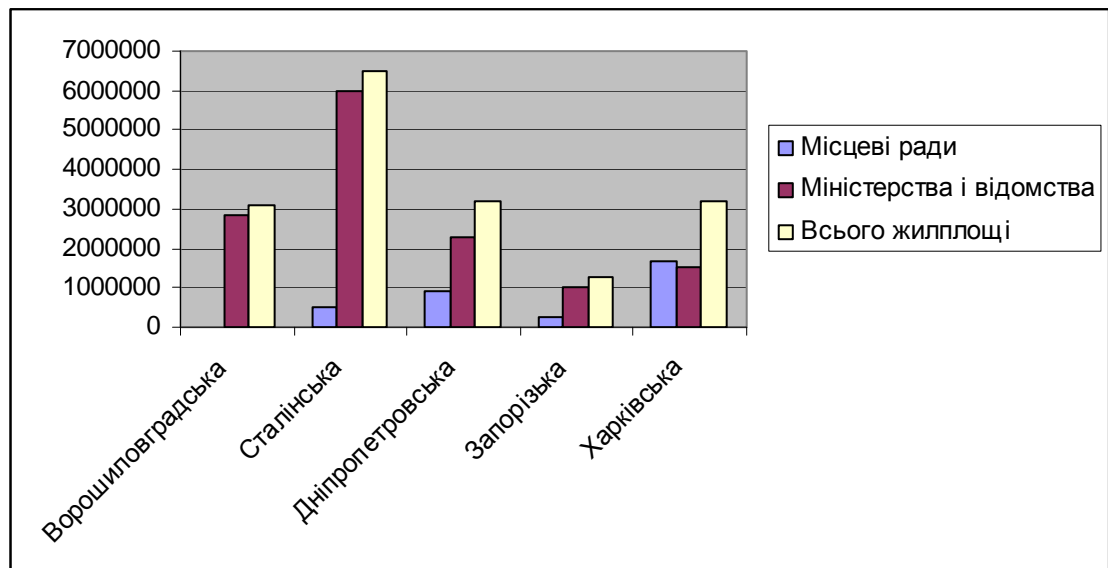
Звичайно, основою для розвитку напрямку індивідуального зведення жител були рішення з'їздів партії та п'ятирічні плани розвитку народного господарства. У

відповідності до цих документів, з 1959 р. впроваджувались житлово-комунальні кооперативи. 1 липня 1962 р. було прийнято постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про індивідуальне і кооперативне житлове будівництво» [28]. Влада закликала до переходу, у містах та селищах міського типу, від зведення індивідуальних помешкань до будівництва багатоквартирних кооперативних будинків. Була розроблена схема державного кредитування. В Донецькій області житлово-будівельні кооперативи (далі ЖБК) почали створюватись у другій половині 1962 р. [29]. Створення ЖБК передбачалось, в першу чергу, у великих містах, де для цього була відповідна матеріальна база [30]. У перші півроку дії постанови, в Донецькій області було створено шість ЖБК у Донецьку, Жданові, Краматорську та Горлівці [31]. Земельні ділянки для кооперативного будівництва виділялись в таких районах, що мали дороги, магістральні мережі водогонів, каналізації, електричне постачання. Але і тут були певні проблеми: кооперативи створювались слабо, погано проводилась роз'яснювальна робота серед населення, що призводила до недостатньої кількості членів ЖБК, не завжди співпадали плановані та фактичні строки здачі помешкань в експлуатацію, не виконувався графік монтажно-будівельних робіт, якість робіт не відповідала запитам членів ЖБК, у людей були претензії щодо планування у квартирах та зручності форм кімнат [32].

Ще однією великою групою житлового фонду Донецької та Луганської областей був усупільнений. Характерною особливістю Донбасу у цьому плані було те, що у цьому секторі переважало відомче будівництво.

Діаграма 1.

Усупільнений житловий фонд по містах і селищам, за станом на 1 січня 1953 р. (у кв. м) [33].

З діаграми можна з'ясувати, що на Донбасі усупільнений житловий фонд складався на 92% з відомчих помешкань. Тоді як у інших промислово розвинених районах країни ця цифра була значно меншою: Дніпропетровщина – 71%, Запорізька область – 79%, Харківщина – 48%. При цьому, станом на 1949 р, 60% відомчих осель Донеччини та Луганщини зводились Міністерством вугільної промисловості [34].

Таким чином, Донбас мав найбільші обсяги житлового будівництва по країні. Домівки, що зводились у регіоні, складали різні групи житлового фонду. Протягом 1943-1964 рр. індивідуальне житлове будівництво посідало вагоме місце в забезпеченні домівками населення Донеччини. Воно стало окремим значним напрямком у зведенні осель. Період з 1943 р. до 1964 р. по цій сфері можна умовно розділити на два етапи: з

1943 р. до кінця 1950-х рр. та з кінця 1950-х до середини 1960-х рр. Такий поділ характеризується зміною державної політики щодо пропорційного розподілу будівництва житла за різними напрямками (місцевими радами, за рахунок наркоматів та відомств, індивідуальними забудовниками), а також специфікою краю.

В подальшому дослідженні даної тематики передбачається розширення та поглиблення окремих аспектів.

РЕЗЮМЕ

В данном исследовании, на основе анализа источников, автор пришел к выводам относительно масштабов жилищного строительства на Донбассе и роли региона в жилищной политике страны. Характеристика направлений строительства жилья позволила проследить специфические черты края.

Ключевые слова: жилищное строительство, индивидуальное жилищное строительство, кооперативное строительство, ведомственное жилье, обобществленный жилой фонд, объемы строительства, Донбасс, послевоенное восстановление, «хрущевская оттепель».

SUMMARY

In this study, based on analysis of the sources, the author has come to conclusions about the extent of housing in the Donbas and the region's role in housing policy. Characteristic directions housing allowed to trace the specific features of the province.

Keywords: housing, private housing construction, construction projects, departmental housing, socialized housing, the volume of construction Basin, post-war reconstruction, "Khrushchev thaw."

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Бобровський А. С., Нікольський В. М. Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943 – середині 1960-х років / А. С. Бобровський, В. М. Нікольський. – Донецьк: Норд-Пресс, 2008. – 245 с.
2. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945-1953 рр.: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук (07.00.01) / Наук. кер. О. В. Стяжкіна; Донец. нац. ун-т. - Донецьк: ДонНУ, 2007. - 280 с.
3. Кузіна К. В., Лихолобова З. Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950-1980-ті роки) / К. В. Кузіна, З. Г. Лихолобова. – Донецьк, 2010, 333 с.
4. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. / А. О. Саржан. – Донецьк: Лебедь, 2004. – С. 227.
5. Бровар О. В. Вугільна промисловість Донбасу у 40-60-х рр. ХХ ст.: проблеми соціального розвитку: монографія / О. В. Бровар. – Донецьк: Юго-Восток, 2009. – 365 с.
6. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945-1953 рр.: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук (07.00.01) / Наук. кер. О. В. Стяжкіна; Донец. нац. ун-т. - Донецьк : ДонНУ, 2007. – С. 80.
7. Держархів Донецької обл., ф. Р-2794, оп. 1, спр. 829, арк. 187.
8. ЦДАВО України, ф. 4906, оп. 1, спр. 72, арк. 75.
9. Таблицю складено за даними: там само.
10. Таблицю складено за даними: ЦДАГО України, Ф. 1, оп. 6, спр. 2669, арк. 27
11. Народне господарство Української РСР: Статистичний збірник. – К.: Державне статистичне видавництво, 1957. – С. 7-8.
12. Таблицю складено за даними: ЦДАВО України, ф. Р-582, оп. 12, спр. 330, арк. 4.

13. История рабочих Донбасса: В 2 т. Т. 2: Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму / Редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др.; Акад наук Укр. ССР; Ин-т истории; А. В. Лихолат, Л. А. Беспалова, В. Ф. Близнюк и др.; Редкол.: А. В. Лихолат (отв. ред.) и др. - К.: Наук. думка, 1981. – С. 88.
14. Постановление государственного комитета обороны, 26 октября 1943 г. «О первоочередных мероприятиях по восстановлению угольной промышленности Донецкого бассейна» / Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах. Т. 2. – М.: Госполитиздат, 1957. – С. 803.
15. Герасимова М. С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945-1953 рр.: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук (07.00.01) / Наук. кер. О. В. Стяжкіна; Донец. нац. ун-т. - Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 83-84.
16. Таблицю складено за даними: Держархів Донецької обл., ф. Р-4249, оп. 1 дод., спр. 2171, арк. 7-9.
17. Таблицю складено за даними: там само, арк. 3, 7-9.
18. Кузіна К. В., Лихолобова З. Г. Соціально-економічні процеси у монопрофільних шахтарських містах Донбасу (1950-1980-ті роки) / К. В. Кузіна, З. Г. Лихолобова. – Донецьк, 2010, 333 с.
19. ЦДАВО України, Ф. 26, оп. 2, спр. 852, арк. 78, 81.
20. Постановление государственного комитета обороны, 26 октября 1943 г. «О первоочередных мероприятиях по восстановлению угольной промышленности Донецкого бассейна» / Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах. Т. 2. – М.: Госполитиздат, 1957. – С. 803.
21. Постановление СНК СССР, 29 мая 1944 г. «О мероприятиях по восстановлению индивидуального жилищного фонда в освобожденных районах и усилению индивидуального жилищного строительства в городах и рабочих поселках СССР» / Там само. – С. 843-845.
22. Держархів Луганської обл., ф. Р-2363, оп. 2, спр. 3, арк. 5.
23. ЦДАВО України, ф. 2605, оп. 8, спр. 817, арк. 12.
24. Там само, спр. 2312, арк. 69.
25. Держархів Донецької обл., ф. Р-2794, оп. 2, спр. 580, арк. 411, 414.
26. Там само, арк. 403.
27. ЦДАГО України, Ф.1, оп. 6, спр. 2972, арк. 20.
28. Постановление ЦК КПРС, Совета Министров СРСР, 1 июня 1962 г. «Об индивидуальном и кооперативном жилищном строительстве». – Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr5798.htm>.
29. Держархів Донецької обл., ф. П-326, оп. 12, спр. 179, арк. 1.
30. ЦДАГО України, Ф.1, оп. 6, спр. 3409, арк. 37.
31. Держархів Донецької обл., ф. П-326, оп. 12, спр. 179, арк. 1.
32. Там само, арк. 3-5.
33. Діаграму складено за даними: ЦДАВО України, ф. Р-582, оп. 12, спр. 428, арк. 6, 12, 23, 41, 56.
34. ЦДАГО України, Ф.1, оп. 30. спр. 2282, арк. 27.

Надійшла до редакції 12.11.2013 р.